

ARTUKOĞLU SÖKMEN'İN SİYASİ FAALİYETLERİ

Dr. ALİ SEVİM

Büyük Selçuklu İmparatorluğunun iki büyük Sultanı Alparslan ve Melikşah devirlerinde önemli siyasi faaliyetlerde bulunmuş olan değerli Türkmen kumandanı Artuk Bey'in, Muinüddin Sökmen adlı bir oğlu tarafından başkenti Hısn-ı Keyfa (Hasankeyf) olan İlk Artuklu Beyliği kurulmuştur. Bu Beylik, kaynaklarda genel olarak "Sökmeniyye Tabakası" veya "Hısn-ı Keyfa Artukluları" adları ile anılmaktadır. Biz bu yazımızda bu Beyliğin kurucusu emîr Sökmen'in siyasi faaliyetlerini, bu konuda şimdiye kadar yapılmış olan araştırmaları* da gözönüne alarak mevcut kaynakların bize verdiği imkân nisbetinde incelemeye çalışacağız.

Muinüddin Sökmen'in¹, kaynaklarda bahsedilen ilk siyasi faaliyeti kardeşi İlgazi ile birlikte Kudüs'te idareyi ele almasıyla

* Şimdiye kadar Sökmen'in siyasi faaliyetleri başlıbaşına bir konu olarak incelenmemiştir. Ancak ilk önce nümizmat İbrahim Artuk tarafından "Mardin Artukoğulları Tarihi" adı ile yayınlanan eserde Sökmen'in siyasi faaliyetlerine yer verilmişse de bu konu ile ilişiği bulunan bütün kaynaklardan gerektiği veçhile faydalanılmadığı gibi, yer yer fikir çelişmelerine de düşülmüştür. Bundan başka, Diyarbakırlı Said Paşa'nın Mir'atü'l-İberî ile Basri Konyar ve Bedri Günkut'un "Diyarbakır Tarihleri"nde bu konuda pek kısa ve yanlış bilgiler verilmiştir. Asıl ilmi çalışmalarına gelince : Lâtin kaynaklarında geniş bir şekilde faydalanılarak yazılmış olan René Grousset'in "Histoxrie des Croisades et du Royaume Franc de Jerusalem" adlı eser ile Steven Runciman tarafından kaleme alınan "A History of the Crusades" adlı eserde Sökmen'in haçlı prensleriyle olan savaşları anlatılmışsa da bu iki eserde zaman zaman şark kaynaklarının ihmal edilmiş olduğu görülmektedir. Ve nihayet M. F. Köprülü tarafından İslâm Ansiklopedisinde yazılmış olan "Artukoğulları" maddesinde Sökmen'in siyasi faaliyetlerinden ancak en genel çizgileriyle bahsedilmiştir.

¹ Sökmen (سکمان) adı birçok kaynaklarda (سقمان) şeklinde yazılmış ve Ahlat'ta hüküm sürmüş olan Ermenşahlar beyliğinin (H. 493-604) kurucusu Sökmen el-Kutbî (سکمان القطبي) ile karıştırılmıştır. Bu karıştırma büyük bir ihtimalle ad benzerliğinden ileri gelmektedir.

Divanü Lûgati't-Türk'te (سکمان) şeklinde yazılan bu Türk adının mânası "yiğitlere verilen bir ad olup savaşlarda safları yaran, kıran kişi" anlamına gelmektedir.

başlamaktadır. Artuk Bey'in, Suriye Selçuklu Devleti Sultanı Tacüdevle Tutuş tarafından kendisine ıktâ olarak verilmiş bulunan Kudüs'te beş yıl valilik yaptıktan sonra H. 484 (1091) yılında ölümü üzerine Tutuş, Kudüs'ü Artuk Bey'in oğullarından Sökmen ve İlgazi'ye ıktâ etmiştir². Sökmen, kardeşi İlgazi ile birlikte bu şehirde beş yıl kadar valilik yapmışsa da kaynaklarda, ne Sökmen'in ve ne de kardeşinin buradaki icraatı hakkında hiçbir bilgi verilmemektedir. Bildiğimiz tek husus, Sökmen'in, -kardeşi İlgazi gibi- önce sultan Tutuş ve daha sonra oğulları Melik Rıdvan ve Melik Dukak zamanlarında Suriye ülkesinde cereyan eden olaylara katılması yüzünden, Kudüs şehrinin çoğu zaman kendi naibleri tarafından idare edilmiş olduğudur.³

Suriye'deki siyasi faaliyetlere karışması ve Suruç'a sahip olması

Selçuklu sultanı Melikşah'ın ölümü üzerine (1092) İmparatorluğun birçok yerlerinde karışıklıklar çıkmış ve saltanat kavgaları başgöstermişti. Suriye Selçuklu sultanı Tutuş'un büyük sultan olmak maksadiyle Rey yakınlarında Berkıyaruk ile yaptığı savaşta yenilmesi ve öldürülmesi üzerine (17 Safer 488=26 Şubat 1095), daha önce babasının emriyle yanında Artuk oğlu İlgazi olduğu halde, askerlerinin başında Irak'a gelmekte olan Rıdvan, yolda babasının

² وقرر تاج الدولة تتش ولايته على ابنه الأميرين سقمان و ايلغازى ابن ارتق
Müneccimbaşı, Şeyh Ahmed, Camiü'd-düvel (Ayasofya Ktp. Esad Ef. Kısmı, Nr. 2103) 392b.

İbnü'l-Esir (X.,98) Kudüs'ün, Tutuş tarafından Artuk Bey'den sonra oğlu Sökmen'e ıktâ edilmiş olduğunu kaydetmektedir. Fakat diğer kaynakların "Artuk Bey"den sonra yerine oğulları Sökmen ve İlgazi geçti" kayıtlarından ve daima bu iki kardeşten birlikte bahsetmeleri, ıktâ'nın yalnız Sökmen'e yapılmamış olduğunu göstermektedir. Bk. İbnü'l-Ezrak, Ahmed b. Yusuf el-Farikî, Tarihü Meyyafarikîn ve Âmid (British Museum, Or. 5803), 161a; İbn Kalanisi, Ebû Ya'lâ Hamza, Zeylü Tarih-i Dımışk, (Neşr. H. F. Amedroz), Beyrut 1908, s. 135; İbn Müeyesser, Muhammed b. Ali, Ahbaru Mısır (nşr. M. H. Massé, Kahire 1919), II, 38; Aynî, Bedrüddin Mahmud, İkdü'l-cuman fi Tarih-i ehl-i zaman (Topkapı sarayı, III. Ahmet Ktp. Nr. 2911-12), III, 231a; Sibt b. el-Cevzi, Şemsüddin ebû'l-Muzaffer Yusuf, Mir'âtü'z-zaman fi Tevârihi'l-âyan (Topkapı sarayı, III. Ahmet Ktp. Nr. 2907 ve Türk - İslâm Eserleri Müzesi Ktp. Nr. 2135-2136). XII., 89b; Recueil der Historiens des Croisades, III., 424; İbn Hallekan, Vefiyatü'l-âyân ve enbâu ebnâi'z-zaman (Kahire 1948), I., 171; Kitabü'l-iber, V., 210; İslm. Ansk. İlgazi mad.

³ İbnü'l-Adim, Kemalüddin ebû'l-Kasım, Zübdetü'l-Halep min Tarihi'l-Halep (Neşr. Sami ed-Dehhan), Dımışk 1954, II., 124.

ölüm haberini alır almaz, derhal Haleb'e dönmüş ve şehri, babasının teslim etmiş olduğu Ebû'l-Kasım el-Hüseyin b. Ali el-Harezmî'den almış ve iki ay sonra da şehirde kendi adına hutbe okunmağa başlanmıştır. Melik Rıdvan bundan sonra Antakya hâkimi Yağısıyan'ın tavsiyesi üzerine 488 (1096) yılı ortalarına doğru, babasının 1093 yılında iğreti olarak işgal etmiş olduğu Diyarbekir bölgesini ele geçirmek üzere Yağısıyan ile birlikte Suruç'a hareket etmişti. Kudüs'ten Suriye'ye gelmiş bulunan⁴ ve burada cereyan etmekte olan olayları Kudüs'te bulunduğu sıralarda bile yakından takip ettiği anlaşılan Sökmen, Melik Rıdvan'ın, daha önce sultan Tutuş'un kendisine ıktâ olarak vermiş olduğu⁵ Suruç'a doğru hareket etmiş olduğunu haber almış ve ondan önce giderek burasını ele geçirmiş⁶ ve sonradan şehri işgal için buraya gelmiş olan Rıdvan'ın şehre girmesine mâni olmak suretiyle buranın hâkimiyetini elinde tutmaya muvaffak olmuştur.⁷

Tutuş'un ölümünden sonra Dımeşk'ta bulunan nâibi Sav-Tekin el-Hâdim'in burasını, Haleb'te kardeşinin yanında bulunan Melik Dukak'a gizlice vermesi üzerine, kendisinden habersiz yapılan bu harekete sonderece kızan Melik Rıdvan, H. 489 yılında Dımeşk'ı kardeşinden almak için hazırlıklara girişti. Yalnız başına bu işi yapamayacağını anlamış, bu sıralarda Suruç'ta bulunan ve çok sayıda Türkmen kuvvetlerine kumanda eden Sökmen'e haber göndererek "askerleriyle birlikte Haleb'e gelip kendisine yardım etmesini" istemiştir.⁸ Bunun üzerine Sökmen, emrindeki Türkmenlerle Fırat nehrini geçerek Haleb'e doğru hareket ettikten bir müddet sonra,

⁴ Kudüs'ü kardeşi İlgazi ile birlikte idare etmekte olan Sökmen'in buradan ne zaman ayrıldığı hakkında kaynaklarda hiçbir kayıt bulunmamaktadır.

⁵ İbn Şeddâd, Muhammed b. İbrahim el-Halebî, A'lâkü'l-hazire, fi zikri ümerai'ş-Şam ve'l-Cezire (Tübingen Üniv. Ktp., Nr. 9800), 18b. واقطعها

(تنش) سقمان ابن ارتق

⁶ İbnü'l-Esir, X., 93. واخذها أصحاب الحصن اليوم

⁷ Bu mâni olma sırasında Sökmen ile melik Rıdvan arasında herhangi bir çarpışmanın vuku bulduğu hakkında kaynaklarda bir kayıt yoktur. Sökmen'in şehir halkına "melik Rıdvan'a karşı çıkıp memleketlerine, askerlerinin zarar, ziyan vermemeleri ve şehri işgalden vazgeçmeleri hususunda rica etmelerini" emretmesine bakılırsa, herhangi bir çarpışmanın olmadığı tahmin edilebilir. Ve gerçekten Rıdvan burasını almaktan vazgeçmiş ve Urfa'ya gitmiştir (İbnü'l-melik Esir, X., 93; Ebû'l-Fida, II., 206).

⁸ İbnü'l-Esir, X., 93; İbnü'l-Adim, II., 123; İbn Kalanîsî, s. 32.

yolda kalabalık kuvvetleriyle Rakka emîri Yusuf b. Abuk'a rastladı. Sökmen onun, kendine hücumundan korkmuştu. Fakat Yusuf'un "kendisine karşı hiçbir harekete girişmeyeceğini" bildirmesi üzerine, onunla birlikte Haleb'e doğru yollarına devam ettiler⁹. İkisinin birlikte yapacağı herhangi bir hücumdan kaygılanan Melik Rıdvan'ın atabeyi Cenahüddeve Hüseyin, bir taraftan Yağısıyan'ın elinde bulunan Maarretünnuman'a, Adabüddüvel'in kumandasında asker göndermiş, diğer taraftan da bizzat Haleb'e gelmekte olan Sökmen ve Yusuf'a karşı gitmiş, Mercidabık yakınlarında onlarla karşılaşmış ve fakat Sökmen'in, kendisine karşı savaş yapıp Yusuf'tan ayrılması sonunda, Yusuf mağlûp olarak kaçmak zorunda kalmıştır.¹⁰

Bundan sonra Sökmen, beraberinde Cenahüddeve ve Vassab olduğu halde Haleb'e gelmiştir. Melik Rıdvan, kendisine yardıma gelmiş bulunan Sökmen'e, biraz önce Yağısıyan'dan alınan Maarretünnuman ve yörelerini ıktâ ettikten sonra¹¹, kardeşi Melik Dukak'ın elinde bulunan Dımışk'a, kardeşinin orada yokluğundan istifade ederek, Sökmen ve Cenahüddeve ile birlikte yürümüş ve burayı kuşatmıştır. Fakat şehirde bulunan vezir Şemsü'l-mülük Zeynüddeve Muhammed ve şahne es-Salâr Bahtiyar'ın şehri sıkıca savunmaları sonunda, Melik Rıdvan ve maiyeti başarısızlıkla Haleb'e geri dönmek mecburiyetinde kalmışlardır. Bu sırada Kudüs'ü kendisiyle birlikte idare etmekte olan kardeşi İlgazi'nin, Melik Dukak tarafından hapsedilmiş olduğunu öğrenen Sökmen, çabucak Haleb'ten Kudüs'e gitmiş ve şehri, kardeşinin nâiblerinden teslim alarak yalnız başına idareye başlamıştır (H. 489 ortaları=1096)¹².

Sökmen ve Artuklu âilesinin Kudüs'ten ayrılması

Suriye Selçuklu sultanı Tutuş'un Sultan Berkyaruk'a yenilmesi ve öldürülmesi sonunda, Suriye'de çıkan karışıklıklardan istifade ile Suriye ülkesini yeniden kendi hâkimiyet alanına almak isteyen şîî Mısır-Fatımî halifesi Mustansır, veziri, Bedrülcemalî'nin oğlu emîrül-

⁹ İbnü'l-Adim, göst. yer.

¹⁰ İbnü'l-Adim, II., 124.

¹¹ İbnü'l-Adim, II., 124. واقطع الملك رضوان معرة النعمان سكان بن ارتق وأعمالها

¹² İbn Kalanîsî, s. 132; İbnü'l-Adim, göst. yer. بيت وسار سكان الى بيت

المقدس و تسلمها من نواب اخيه و اقام بها.

cuyûş Efdal'in kumandasında Kudüs üzerine bir ordu gönderdi. Fâtımî ordusu Kudüs önlerine geldiği zaman Efdal, şehirde bulunan Sökmen ve kendisi İlgazi'ye haber göndererek "şehrin kan dökülmeden kendisine teslim edilmesini" bildirdi. Sökmen ve İlgazi, Efdal'in bu teklifini reddettikten sonra şehre karşı kuşatma savaşı yapmağa başlayan Fatımî ordusu karşısında, savunma hareketlerine giriştiler¹³. Efdal gösterilen sıkı savunma karşısında surları yıkmak ve bu suretle şehri daha kolay ele geçirmek maksadı ile Kudüs surları karşısına mancınıklar kurdurdu¹⁴. Efdal'in kalabalık ve silâh bakımından üstün ordusuna karşı Sökmen, kardeşi İlgazi ile Kudüs'ü kırk gün sıkıca savunmuşsa da mancınıklarla şehir surlarının yıkılması üzerine zorlaşan savunmaya devam edememiş ve H. 489 Şaban (1096 Temmuz-Ağustos) tarihinde şehri Efdal'e teslim etmek mecburiyetinde kalmıştır¹⁵. Şehri savaşla almasına rağmen Efdal, Sökmen ve İlgazi'ye hil'at vermiş ve maiyyetleri ile birlikte kendilerini serbest bırakmıştır¹⁶.

Mihrab-ı Davud'u Efdal'e teslim ettikten sonra, kardeşi ve bütün Artuklu ailesi ile birlikte Kudüs'ten ayrılan Sökmen, H. 490 Muharrem (1096 Aralık) inde Haleb'e gelmiştir.¹⁷

¹³ İbn Kalanisi, s. 135; İbn Müyesser, II., 38.

¹⁴ İbnü'l-Esir, (X., 98). bu mancınıkların kırka yakın olduğunu kaydetmiştir.

¹⁵ İbn Kalanisi, 135; İbnü'l-Esir, X., 98; İbn Müyesser, II., 38; İkd, III., 213a; Sibt, XII. 89b; Müneccimbaşı, 389b; Cenabî, el-Eylemü'z-zâhir fi ahbari'l-evâil ve'l-evâhir, 407b; Enzyklopaedie des Islam, al-Kuds, Sukman, Rıdvan mad-deleri; İslm. Ansk. İlgazi mad.

¹⁶ İbn Kalanisi, İbnü'l-Esir, İbn Müyesser, göst. yerler. Kudüs'ün Artukoğullarından alınış tarihini İbn Kalanisi, İbn Müyesser, İbn Hallikan H. 491 (1097-1098) olayları arasında zikretmişlerse de bu bizce doğru görülüyor. Çünkü, melik Rıdvan, kardeşi Dukak'tan Dımışk'ı almak için harekete geçer. Surlarının çok kuvvetli olması sebebiyle, buna muvaffak olamayacağını anlar ve yanında Antakya hâkimi Yağısıyan olduğu halde Fatımiler tarafından zapt edilmiş bulunan Kudüs'ü almağa teşebbüs ederse de (H. 489 son ayları) askerleri dağıldığından geri döner. İbnü'l-Esir, X.; İbn Kalanisi, s. 132; Sibt, 86a: H. 489 yılı son aylarında melik Rıdvan'ın, Kudüs'ü geri almağa teşebbüs etmesi olayı, buranın, Artuk oğlu Sökmen ve İlgazi'den H. 489 yılı Şaban ayında Fatımiler tarafından alınmış olduğu kaydının doğruluğunu göstermeğe yeter zannederiz. Kudüs'ü ele geçirmeğe muvaffak olan Efdal, buranın idaresini İftiharüddevele adında birisine bırakmıştı. Haçlılar, Kudüs'ü işte bu Fatımî valisinden almışlardır (H. 492 Şaban-1099 Haziran).

¹⁷ İbnü'l-Adim, II., 125.

Sökmen Haleb'e geldiği zaman, melik Rıdvan'dan ayrılarak Dukak tarafına geçmiş bulunan Antakya hâkimi Yağısıyan, Dukak'ı, kardeşi Rıdvan'ın elinde bulunan Haleb'i almaya teşvik ve ikna etmesi üzerine Dukak, yanında Tuğ-Tekin ve Yağısıyan olduğu halde Haleb'e yürüdü. Yağısıyan, H. 489 yılında melik Rıdvan'ın Sökmen'e ikta etmiş olduğu Maarretünnuman'ı, Sökmen'in buradaki nâiblerinden almış ve Sökmen'in kuvvetleri de burasını bırakmak zorunda kalmışlardır¹⁸.

Kardeşinin Haleb'i almak maksadiyle harekete geçmiş bulunduğunu öğrenen melik Rıdvan, Sökmen ile birlikte Türk ve Araplardan kurulmuş olan ordusunu alarak Kınnesrin'de Kuvayk çayının karşı kıyısında karargâhını kurmuş olan kardeşi melik Dukak'a karşı, çayın bu kıyısına da kendisi karargâhını kurdu. Daha önce yardıma çağırılmış bulunan Sumeysat emîri İlgazi oğlu Süleyman da kalabalık ordusu ile gelip Rıdvan'ın kuvvetleri ne katıldı. Rıdvan ve Dukak arasında yapılan müzakerelere rağmen barışa varılmadı. Bu arada Dukak tarafından bulunan Yağısıyan'ın Sökmen'e "ey sütçü, bu iki melik kendi mülkleri için çarpışıyorlar, sen hangi sıfatla bu ikisi arasına giriyorsun?" diye söylediği alaylı söze karşı Sökmen "bunun sebebini yarın anlarsın" demekle yetinmiştir¹⁹. H. 490 Rebiülevvel (Şubat 1097) pazartesi günü her iki taraf kuvvetleri arasında şiddetli bir çarpışma başladı. Kaynakların işaret etmiş oldukları gibi, bu çarpışmada Sökmen, sonderece kahramanlık ve cesaret göstermiş ve bunun sonucu olarak melik Dukak ve yardımcıları ağır bir yenilgiye uğramışlardır. Bu yenilgiden sonra Haleb'i kuşatmadan vazgeçen Dukak, Dımeşk'a, Yağısıyan da Antakya'ya gitmişlerdir²⁰.

Yukarıda bir kısmını anlattığımız veçhile sultan Tutuş'un oğulları arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklardan istifade ile Suriye'de hâkimiyet alanlarını genişletmek ve dolayısıyla şîliği daha geniş bölgelere yaymak ve kuvvetlendirmek maksadiyle Mısır Fatımî halifesi Musta'li ve emîrül-cuyûş Efdal, melik Rıdvan'a "hâkim olduğu memleketlerde, halife Musta'li adına hutbe okutmasını ve buna karşılık ta kendisine, kardeşi Dukak'ın elinde bulunan Dımeşk'ı

¹⁸ İbnü'l-Adim, II., 126.

¹⁹ İbnü'l-Adim, göst. yer.

²⁰ İbnü'l-Adim, II., göst. yer; İbnü'l-Esir, X., 93; İkd, III., 211a.

almak için asker vereceklerini” bildiren bir mektup gönderdiler (490=1097). Zayıf iradeli bir adam olan Rıdvan, kendisine pek çekici görünen bu teklifi hemen kabul etmiş ve hâkim olduğu yerlerde Abbasî halifesi adına okunan hutbeyi kaldırarak şîî-Mısır halifesi adına okutmağa başlatmıştır. Fakat çok geçmeden durumdan haberdar olan Sökmen, Yağısıyan ile birlikte derhal melik Rıdvan'ın yanına gelerek hutbeyi şîî halifesi adına okutmasına şiddetle karşı koymuş ve onu bu kararından vazgeçirmeğe muvaffak olmuştur. Ancak dört hafta kadar şîî halifesi adına okunan hutbe, yeniden Abbasî halifesi adına okunmak üzere değiştirilmiştir²¹. Sökmen ile Yağısıyan'ın sünnlüğü koruyan bu enerjik hareketleri sayesinde Mısır halifesinin şîliği yayma gayesini güden bu davranışı da bu şekilde başarısızlıkla sonuçlanmış oldu.

Antakya kuşatmasına katılışı

H. 490 Şaban ortalarında (1097 Temmuz sonları) haçlı ordularının Bîre'yi alarak Antakya'ya doğru hareket etmeleri üzerine melik Rıdvan, Antakya hâkimi Yağısıyan ve emîr Sökmen savunma hazırlıklarına girişirlerken, diğer taraftan da Yağısıyan, oğlu ile Dımışk'ta bulunan Dukak'a, Humus emîri Cenahüddeve Hüseyin'e ve diğer islâm emîrlere, haçlılarla savaşmak üzere, kendilerine yardım etmeleri hususunda haberler göndermişti. Durum, yukarıda adı geçen emîrlar arasında müzakere edilmiştir. Bu müzakereler sırasında Yağısıyan'ın “Antakya'ya gidilip burasının haçlılara karşı savunulmasını” tavsiye etmesine karşılık Sökmen “önce Diyarbekir bölgesine gidilmesini, orasının alınmasından sonra, buradan temin edilecek kuvvetlerle tekrar geri dönülüp haçlılara karşı konulmasını” teklif etmiştir. Fakat Sökmen'in, tehlikeli bir şekilde ilerlemekte olan haçlılara karşı kalabalık Türkmen kuvvetlerinin bulunduğu Diyarbekir bölgesinden elde edilecek askerlerle kuvvetli bir savunma kurulması yolundaki teklifi, diğer emîrlar tarafından iyi karşılanmamıştır. Sonradan cereyan eden olaylar — ileriki bölümlerde anlatacağımız gibi — Sökmen'in yaptığı bu teklifin yerinde olduğunu göstermiş ve sonunda Sökmen'in Diyarbekir bölgesinden topladığı kuvvetler, haçlılara karşı büyük başarılar elde etmişlerdir. Yukarıda anlattığımız sebepler

²¹ İbnü'l-Esir, X., 93; İbn Kalanîsî, s. 133; İbnü'l-Adim, II., 127; İbn Müyesser, II., 37-38; Sibt, XII., 89b; İkd, III., 211a.

yüzünden, emîrler arasında ortaya çıkan fikir ayrılıkları dolayısıyla bir anlaşma olmamış ve devamlı surette ilerleyen haçlılar karşısında köklü bir savunma bölgesi kurulamamıştır²². Bu sebepten, İslâm topraklarında kolaylıkla ilerlemekte olan haçlı orduları tarafından H. 491 Receb (1098 Haziran) inde Antakya'nın, — burçlardan birini savunan Niruz İbnüzzerrad adlı Antakyalı bir Ermeni'nin ihaneti sebebiyle — işgali üzerine melik Dukak, melik Rıdvan, Musul emîri Kür-Boğa, Tuğ-Tekin, Sökmen, Humus hâkimi Cenahüddevle, Sincar hâkimi İlgazi oğlu Süleyman kuvvetlerinden kurulan Türk ordusu çabucak Antakya üzerine yürüdü. Şehir Türk ordusu tarafından kuşatılmış, Boémond, Tancrede, Saint-Giles, Baudouin, Godefroi gibi ünlü haçlı prenslerinin kumandası altındaki haçlı ordusu — bilhassa yiyecek bakımından — çok sıkışık bir duruma düşmüştü. Fakat Kür-Boğa'nın, haçlıların isteği üzerine, kuşatmayı bırakıp savaşı şehrin dışında kabul etmesi sonucu olarak bütün Türk kumandanları haçlı hücumları karşısında birer birer bozulup geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Ancak Sökmen kuvvetleri ile savaşa devam etmiş ve hattâ kaynakların işaret ettiklerine göre, haçlılar onu takip etmekten bile çekinmişlerdi. Fakat bu hal çok sürmemiş, Sökmen de üstün haçlı kuvvetleri karşısında yalnız başına savaşa devam edemiyerek geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştır²³.

Haçlılara karşı Suruç savaşı

Yukarıda anlatmış olduğumuz veçhile, sultan Tutuş, büyük sultan olma uğruna sultan Berkyaruk ile giriştiği mücadelede, kendi aleyhine hareket etmiş olan emîr Bozan'ı öldürdükten sonra ona ıкта etmiş olduğu memleketlerden Suruç'u Sökmen'e vermişti. Sökmen, kaynaklarda herhangi bir açık kayıt yoksa da olayların cereyanından, burasını sonradan kardeşinin oğlu Belek'e verdiği anlaşılıyor²⁴. Belek, çoğu Ermeni olan Suruç halkına ağır vergiler yükletmiş ve bu yüzden kendisinden memnun olmayan halk, o zaman Urfa kontu bulunan Baudouin I.'e haber gönderip şehri kendisine teslim edecek-

²² İbnü'l-Adim, II., 129; İbn Kalanisi, s. 134.

²³ İbnü'l-Esir, X., 95-96; İbnü'l-Adim, II., 137; İbn Kalanisi, s. 136.

²⁴ Bu hususta bk. İbn Şeddad, 18b; el-Hurübü's-salibiyye fi Asari's-Süryaniyye (arapça terc. İshak Ermele el-Süryani, Beyrut 1929), s. 36; İslm. Ansk. Belek mad. Münecimbaşı'nda ise (389b) Suruç'un önce Belek'in babası Behram'a ait olduğu ve öldüğü zaman da oğlu Belek'e kaldığı kaydedilmiştir.

lerini bildirerek, onu Suruç'a dâvet etmişlerdir²⁵. Baudouin I. beraberinde bulunan Ermeni emîr ve askerleri ile Suruç'a gelmiş ve şehri işgal etmiştir. Belek te buradan ayrılmak zorunda kalmıştır (H. 494=1110).

Haçlıların Suruç'u işgal ettiklerini ve Belek'in de buradan ayrılmak mecburiyetinde kaldığını haber alan Sökmen, kalabalık ordusu ile yanında Belek olduğu halde Suruç'a yürüyerek şehri kuşattı. Sökmen'in hücumlarına karşı Suruç senyörü Foulque de Chartres ve yeni Urfa kontu olan Baudouin II. Ermeni askerleriyle birlikte şehri savunmaya başladılar. Burada Sökmen ile haçlı ve Ermeni kuvvetleri arasında çok şiddetli bir savaş cereyan etmiştir. Fakat Türk askerlerinin yiğitçe çarpışması karşısında, haçlılar bozulmuş ve Türkler birçok Frank ve Ermeni askerini kılıçtan geçirmişlerdir. Hattâ ölümler arasında Suruç senyörü de bulunuyordu. Diğer taraftan Urfa kontu güçlülük ve perişan bir halde, ancak yanında üç kişi olduğu halde Urfa'ya gelebildi (H. 494 Rebiülevvel=1101 Ocak)²⁶. Suruç'ta bulunan Müslüman halkın Sökmen ile birleşmiş olmasına ve ona yardım etmesine karşılık, şehrin Sökmen tarafından alınmasından sonderece endişelenen Hıristiyan halk, evlerini, dükânlarını bırakarak yalnız yiyeceklerini alıp yanlarında Lâtin piskoposu Benedict olduğu halde iç-kaleye çekilmişler ve Türklere karşı yeniden direnmeye başlamışlardır²⁷. Bunun üzerine Sökmen, Hıristiyan halkın sığınmış olduğu iç-kaleyi daha şiddetli bir şekilde sıkıştırmaya başladı. Diğer taraftan ağır bir yenilgiden sonra Urfa'ya kaçmış olan Baudouin II. buradan Antakya'ya giderek, orada yeni kuvvetler toplayarak yeniden Suruç üzerine gelip Türklere savaşa girişti. Bu durum karşısında Sökmen, iç-kalenin kuşatmasını gevşeterek işgalinde bulunan Suruç'a yeniden hücumla geçmiş bulunan Baudouin II., ye karşı çarpışmak zorunda kaldı. Urfa kontunun taze kuvvetlerle tekrar Suruç'a gelip savaşa başladığını haber alan ve bunun sonucu olarak mızrakları üzerinde ateşler yakarak sevinç gösterileri yapan iç-kaledeki mahsurlar, Türklerin Urfa kontu ile

²⁵ İbnü'l-Esir, X., 113; İbn Şeddad, 18b; İslm. Ansk. Belek mad.

²⁶ el-Hurübü's-salibiye, s. 37; Mateos, Urfalı, Vekâyi-name (T. T. K. Ktp., Türkçeye çeviren H. Andreasyan) ks. II., s. 234; İbnü'l-Esir, X., 113; İbn Kalanisi, s. 138.

²⁷ el-Hurübü's-salibiye, s. 37; Steven Runciman, A History of the Crusades, Cambridge 1952, II., s. 37.

çarpışmağa gitmesini fırsat bilerek kaleden çıkıp onlarla savaşa başladılar. İkinci defa Suruç'ta çok şiddetli bir savaş vukua geldi. Fakat Sökmen, Frankları yeni bir yenilgiye uğratmak üzere iken, bir kısım Türkmen askerinin savaş meydanını terketmesi sonucunda, bozularak Suruç'tan çekilmek zorunda kalmıştır²⁸.

Urfa kontu Baudouin II. Suruç'u işgal ettikten sonra burada bulunan Müslüman halkın kendisine boyun eğmemesi üzerine, Frank askerleri bunları korkunç bir şekilde kılıçtan geçirerek şehri baştan aşağı yağma etmişlerdir. Bundan başka bir kısım Müslüman halk da Urfa'ya göçetmek zorunda bırakılmıştır²⁹.

Kür-Boğa ile çarpışması

Kür-Boğa³⁰, Selçuklu sultanı Berkyaruk'un himayesi altında Harran, Nuseybin ve Musul'u ele geçirdikten sonra, H. 494 (1100-1101) yılında Diyarbekir bölgesinin en önemli kalesi olan Âmid'i almak üzere, beraberinde, Tutuş tarafından öldürülen emir Aksungur'un oğlu Zengi olduğu halde, ordusu ile Musul'dan hareket etti.³¹ Âmid şehri bu sıralarda, İnal oğullarının elinde bulunuyordu. Kür-Boğa, Âmid'i kuşatmaya başlayınca buranın sahibi³², Suruç'u terk ederek Diyarbekir bölgesinde kendine bir yurt arayan Sökmen'i yardıma çağırdı³³. Sökmen kardeşinin oğlu Yakutî ile beraber askerlerini toplayarak sür'atle Âmid emîrinin yardımına gitti. Kür-Boğa, Sökmen'in savaşa katılımı yüzünden sonderece endişelenmişti. Âmid önlerinde Sökmen ve Âmid emîri ile Kür-Boğa arasında şiddetli bir çarpışma yapıldı. Sökmen ve Âmid emîri bu çarpışmada galip gelmek üzere idiler. Fakat Kür-Boğa, dağılmağa başlayan

²⁸ İbnü'l-Esir, İbn Kalanîsî, el-Hurûbü's-salibiyye, Mateos, göster. yerler; Sıbt, XII., 89b vd.; Azimî (nşr. C. Cahen, JA, 1938), s. 347; karşılaştır: İbrahim Artuk, Mardin Artukoğulları Tarihi, İstanbul 1944, s. 27.

²⁹ Yukarıda göst. yerler.

³⁰ Sarsılmaz, kuvvetli "Boğa" mânasına gelen 'Kür-Boğa' adının okunuşu hakkında bk. İslm. Ansk. Kur-Boğa mad.

³¹ İbnü'l-Esir, X., 136; Ayn. Müell., Tarihü Atabekân-ı Musul, s. 30.

³² Bu sıralarda İnal oğullarının hâkimiyetinde bulunan Âmid'de, bu sülâlenin hangi emîrinin bulunduğu kaynaklarda açıklanmamış, sadece bu emirden "وصاحبها من امراء التركان" diye bahsedilmektedir. Bk. Tarihü Atabekân-ı Musul, s. 31; İbnü'l-Esir, X. 136.

³³ İbnü'l-Esir; Tarihü Atabekân-ı Musul, göster. yerler; İbn Şeddad, 26b; Cenabî, 407b.

askerleri heyecana getirip onları yeniden savaşa devam ettirmek maksadiyle, beraberinde getirmiş olduğu Zengi'yi kaçmakta olan süvarilerin önüne atarak "vaktiyle sahibiniz olmuş olan Aksungur'un oğlu için çarpışın" diyerek onlara cesaret verdi³⁴. Kür-Boğa'nın bu hareketi karşısında, bozulmaya yüz tutan atlı ve yaya askerler heyecanlanarak geri dönüp Sökmen ve Âmid emîrinin kuvvetleri üzerine saldırdılar. Bu sefer daha şiddetli bir şekilde başlayan çarpışma sonunda, Sökmen ve Âmid emîrinin askerleri bozguna uğradı. Sökmen'in yanında bulunan yeğeni Yakutî, Kür-Boğa tarafından esir alınıp Mardin kalesinde hapsedildi³⁵. Fakat pek güçlkle savaşı kazanabilmiş olan Kür-Boğa, surları çok sağlam olan Âmid'i kolayca elegeçiremeyeceğini anlamış ve kuşatmayı bırakarak buradan ayrılmak zorunda kalmıştır.

Hısn-ı Keyfa'yı alması ve İlk Artuklu Beyliğini Kurması

Musul emîri Kür-Boğa, sultan Berkyaruk'un isteği üzerine, İspahud Sabave b. Humar Tekin ve Sungurca ile birlikte Azerbaycan'da ayaklanmış bulunan Mevdud b. İsmail'e karşı savaştığı bir sırada, bir aralık Huy'a gelmiş ve burada hastalandıktan bir müddet sonra da H. 495 Zilkade (1102 Ağustos) tarihinde ölmüştü. Ölmeden önce, hâkimiyetinde bulundurduğu Musul'un idaresini, yanında bulunan Sungurca'ya vasiyet ettiği için Sungurca askerleri ile birlikte Musul'a gelmiş ve şehrin idaresini eline almıştı. Fakat Sungurca'dan memnun olmayan Musul ileri gelenleri, Hısn-ı Keyfa'da Kür-Boğa adına hâkimiyet kurmuş olan Türkmen Musa'ya haber göndererek "çabucak gelip Musul'u teslim almasını" bildirdiler. Türkmen Musa beraberinde eski Diyarbekir Mervanlı Beyliği hâkimi Mansur'un oğlu olduğu halde Musul'a geldi. Musul'da bulunan Sungurca, Musa'nın kendisine itaat ve tâbiyet bildirmek üzere geldiğini zannederek memleketin ileri gelenleri ile bizzat onu karşılamağa çıkmıştı. Türkmen Musa ve maiyetiyle bir konuşma sırasında çıkan bir münakaşa yüzünden, Sungurca kılıcını çekip Musa'nın üzerine yürüyerek başından yaraladı. Fakat bu durum karşısında Musa da

³⁴ İbnü'l - Esir, X., 136.

³⁵ İbnü'l - Esir, İbn Şeddad, Tarihü Atabekân-ı Musul, göst. yerler, İkd, III., 225b.

hareketsiz kalmamış, süratle Sungurca'nın üzerine atılmış ve onu yere yıktıktan sonra Musa'nın yanında bulunan Mansur'un oğlu da bıçağını çekerek Sungurca'yı orada öldürmüştür. Bundan sonra Musa, Musul'a girmiş, Sungurca'nın adamlarına hil'at vermiş ve onlara çok iyi muamelelerde bulunmuştur. Çok geçmeden Musa'nın, Sungurca'yı öldürerek Musul'da idareyi ele aldığını haber alan Ceziret-i İbn Ömer sahibi Çökürmüş, Nuseybin'e giderek burasını işgal ettikten sonra Musul üzerine harekete hazırlanmağa başladı. Durumu öğrenen Musa, kuvvetleri ile Çökürmüş'e karşı çıkmışsa da askerlerinden birçoğunun kendisine ihanet ederek Çökürmüş tarafına gelmesi üzerine, yenilerek Musul'a dönmek mecburiyetinde kalmıştır. Fakat Çökürmüş, onu takip ederek Musul'da kuşatmaya başladı. Sıkışık bir duruma düşmüş olan Musa, bu sıralarda Diyarbekir bölgesinde bulunan Sökmen'e "hâkimiyetinde bulunan Hısn-ı Keyfa ile birlikte on bin dinar para vereceğini vaad ederek, süratle kendisine yardım etmek üzere Musul'a gelmesini" istedi³⁶. Sökmen bu haberi alır almaz, kuvvetleri ile Musa'nın yardımına koştu. Musul'da Musa'yı şiddetle kuşatmış bulunan Çökürmüş, Sökmen'in Musa'ya yardım için gelmekte olduğunu öğrenince derhal kuşatmayı kaldırıp ve Musul'dan ayrıldı³⁷. Kuşatılmaktan kurtulan Musa, kendisine yardıma gelmekte olan Sökmen'i karşılamak maksadıyla, şehirden çıkıp Kerrase köyüne geldiği zaman, Kavami kölelerinden birkaç kişinin suikadına uğrayarak öldürülmüştür³⁸. Musa'nın öldürülmesinden sonra, Sökmen hiç vakit kaybetmeden hemen geri dönmüş, onun kendisine vaad etmiş olduğu Hısn-ı Keyfa kalesini, Musa'nın buradaki nâiblerinden teslim almıştır (H. 495 = 1102 yılı sonları)³⁹. Sökmen, Hısn-ı Keyda'yı ele geçirdikten sonra burada ilk olarak Artukluların "Hısn-ı Keyfa" veya "Sökmeniyye Tabakası" denilen kolunu tesis etmiştir ki bu kol, H. 629 (1231) yılında Eyyubiler tarafından ortadan kaldırılıncaya kadar devam edecektir.

³⁶ İbnü'l - Esir, X., 120; İkd, III., 219b; A'lâikü'l - hazire, 80b; Ebû'l - Fida, II., 215; Münecimbaşı, 389b; Cenabî, 407b.

³⁷ İbnü'l - Esir, X., 120.

³⁸ Türkmen Musa öldürüldükten sonra, bu civarda bir tepeye gömülmüş ve bu tepenin adı Tell-i Musa (Musa Tepesi) olarak kalmıştır (İbnü'l-Esir, X., 120; İkd, III., 219b; Ebû'l-Fida, II., 215).

³⁹ Yukarıda göst. yerler ve İbnü'l - Ezrak, 158a.
ورجع الأمير سقمان الى
الحصن فلكتها

Kardeşi İlgazi'ye yardımı

Selçuklu sultanı Berkıyaruk, H. 496 Rebiülevvel ortalarında (1102 Aralık) Gümüş Tekin el-Kayseri'yi Bağdad şahneliğine tâyin etmiş ve bu maksatla onu Bağdad'a göndermişti. Bu tarihte Bağdad'da büyük Selçuklu tahtını ele geçirmek için kardeşi Berkıyaruk ile daimî mücadele halinde bulunan Muhammed Tapar'ın şahnesi Artuk oğlu İlgazi bulunuyordu. İlgazi, Gümüş Tekin'in Bağdad'a şahne tâyin edilmiş olduğunu haber almış ve hemen Hısn-ı Keyfa emîri bulunan kardeşi Sökmen'e haber göndererek "Gümüş Tekin'e karşı kendine yardım etmesi için süratle Bağdad'a gelmesini" bildirdikten sonra ⁴⁰ bizzat Hille emîri Seyfüddevle Sadaka'ya gitmiş ve daha önce anlaşmış oldukları üzere ⁴¹, Gümüş Tekin'e karşı onun da yardımını sağlamıştır.

Sökmen, kardeşi İlgazi'den aldığı haber üzerine, askerlerini toplayarak Bağdad'a hareket etti. Yolu üzerinde bulunan Tekrit şehrine yaklaştığı zaman, askerlerinin bir kısmını yağ, bal ve peynir satıcısı şeklinde oraya gönderdi. Bunlar şehre girdikleri zaman halka "Sökmen artık buraya gelmekten vazgeçti" diyerek onları kandırdılar. Düzme Türkmen satıcıları yanlarında getirmiş oldukları yağ, bal ve benzer şeyleri sattıktan sonra gece gizlice, şehir kapılarını koruyan bekçilerin hepsini öldürüp kapıları açtılar. Bu sırada şehrin dışında bekleyen Sökmen de askerleri ile birlikte gelerek şehri baştan aşağı yağma etmiştir ⁴².

Sökmen, burada fazla kalmayarak doğruca Bağdad'a gelmiş ve Remle'de karargâhını kurmuştur. Diğer taraftan Berkıyaruk'un şahnesi Gümüş Tekin, Bağdad'a geldiği zaman İlgazi buradan ayrılarak Remle'de bulunan kardeşi Sökmen ile birleşmiş, yakında bulunan Duceyl nehri kenarındaki birkaç köyü yağmalamışlardır. Yeni şahne Gümüş Tekin'e ait askerlerden bir kısmı bu yağma hareketlerini önlemek için Sökmen ve İlgazi'yi takip etmişlerse de hiçbir şey yapamadan geri dönmüşlerdir. Gümüş Tekin, İlgazi'nin müt-

⁴⁰ İbnü'l-Esir, X., 124; İkd, III., 221b.

⁴¹ Bağdad'a gelen Yınal, İlgazi ve kardeşi Sökmen ile Meşhed-i Ebü Hanife'de bir toplantı yaparak "daima sultan Muhammed Tapar'a sadık kalmaları hususunda" anlaştıktan sonra Hille'ye gidip buranın emîri Sadaka ile de birleşmişler ve onu ittifaklarına almışlardır (İbnü'l-Esir, X., 123).

⁴² İbnü'l-Esir, X., 124.

tefiki Hille emîri Sadaka'yı kendi tarafına çekmeğe çalışmışsa da Sadaka ona müspet cevap vermeyerek Sarsar'a çekilmiş ve bu sıralarda Harbi ilçesinde bulunan Sökmen ve İlgazi'ye "kendilerine yardıma gelmekte olduğunu" bildirmiştir. Üç müttefik Duceyl nehri yöresinde hiçbir köy bırakmıyarak hepsini tamamen yağma etmişlerdir⁴³. Bu yağma hücumları yüzünden, bu yerlerde çok şiddetli bir yiyecek sıkıntısı başgöstermiştir. Nihayet halife Mustazhır Billah'ın İlgazi ve müttefiklerine "sultan Berkyaruk'un Bağdad şahnesi Gümüş Tekin'i, şehirden uzaklaştıracağına" dair olan vaadi üzerine, bu korkunç yağma hücumları sona ermiş ve pek karışık bir hal almış olan durum yeniden düzelmiştir⁴⁴.

Mardin'i ele geçirmesi :

H. 494=1103 yılında Mardin'i ele geçirmiş bulunan Yakutî'nin⁴⁵ ölümünden sonra buraya kardeşi Ali hâkim olmuştur⁴⁶. Fakat

... لما وصل سيف الدولة الى صرصر ارسل الى ايلغازي . . . وسقان وكانا بحربي يعرفها انه قد اتى لنصرتهما فعادا ونهبا دجيلا ولم يبقيا على قرية كبيرة ولا صغيرة . . . غلت الأسعار . . .

⁴³ İbnü'l - Esir, X., 124.

⁴⁴ İbnü'l - Esir, X., 124-125.

⁴⁵ Hısn-ı Keyfa emîri Sökmen'in yeğeni Yakutî H. 495 yılında amcası ile birlikte Kür-Boğa'ya karşı, Âmid amirine yardım maksadiyle girilen savaşta tutsak edilmiş ve Kür-Boğa tarafından Mardin kalesinde hapsedilmiş olduğunu, yukarıda anlatmıştık. Fakat Artuk Bey'in karısının bizzat Kür-Boğa'ya gidip Yakutî hakkında ricada bulunması neticesinde hapisten kurtulmuştu. Mardin'i çok sevmiş bulunan Yakutî burasını ele geçirmek yollarını aramağa başladı. Mardin, sultan Berkyaruk tarafından bir erkek şarkıcıya verilmişti. Yakutî, bu sıralarda Mardin havalisinde bulunan birtakım Kürt aşiretlerinin devamlı surette şehir civarını yağma etmeleri sebebiyle, korku içinde bulunan Mardin sahibine haber göndererek "aralarında dostluk ve sadakatin bulunmasından dolayı, Mardin'i imar edeceğini, Kürtlerin saldırılarına karşı koruyacağını, bundan başka komşu yörelere hücum edip yağmalamak ve bu suretle ele geçireceği ganimeti gene Mardin için sarfetmek niyetinde olduğunu ve nihayet bütün bunları yapabilmesi için de Mardin'de oturması gerektiğini" bildirdi. Yakutî'nin bu teklifini memnuniyetle kabul eden Mardin sahibi ona burada oturması müsaadesini verdi. Yakutî, Mardin kalesinin rabzında yerleştikten sonra çevredeki yönleri vurmağa başladı. Bir gün kale bekçilerinin büyük bir kısmının katıldığı yağma akınlarından döndükten sonra onları hep bir araya toplamış ve kendi adamlarına "hepsini bağlamalarını" emretmiştir. Bundan sonra maiyyetinde bulunanlarla birlikte kaleyi ele geçirmiştir (H. 496=1103).

Yakutî, Mardin'e hâkim olduktan sonra Çökürmüş'ün elinde bulunan Nuseybin'e akınlara başladı. Bu akınlardan birinde şiddetli bir hastalığa yakalanmış, ata binemez, silâh kullanamaz bir hale gelmişti. Ağır hasta bir durumda at sırtında

Ali, şehri idare etmek üzere gene Ali adında birisini kendine vekil tâyin etmiş, aynı zamanda Ceziret-i İbn Ömer sahibi Çökürmüş'le işbirliği yapmış ve hattâ onun tâbiliğini de kabul etmişti. Bunun üzerine Ali'nin Mardin'deki vekili, derhal Sökmen'e haber göndererek "Kardeşi oğlu Ali'nin, Mardin'i Çökürmüş'e vermek niyetinde olduğunu" bildirmesi üzerine Sökmen, çabucak gelmiş ve şehri işgal etmiştir⁴⁷. Amcası Sökmen'in Mardin'i işgal ettiğini öğrenen Ali, amcasından tekrar şehri "kendisine geri vermesini" rica etmişse de Sökmen "ben burasını ocağımızın sönmemesi, ailemizin devam etmesi için aldım" diyerek teklifini red ettikten sonra kendisine Cebel-i Cûr (Çapakçur) u vermiş ve o da oraya ister istemez gitmek zorunda kalmıştır⁴⁸.

Haçlılara karşı Harran zaferi :

Haçlılar H. 497 (1103-1104) yılında Suriye'de oldukça önemli başarılar kazanmışlardı. Bu başarılarını devam ettirmek ve Suriye ile, Türklerin çok miktarda bulunduğu Diyarbekir bölgesinin bağlantısını keserek islâm dünyasını sıkışık bir duruma sokmak maksadiyle

götürülürken, Çökürmüş kuvvetleri tarafından atılan okla yaralanarak daha ağır bir hale düştü. Bunun üzerine Çökürmüş, bizzat yanına gelerek Yakuti'nin içinde bulunduğu bu ağır ve feci durumu görünce, ağlamaktan kendini alamamış ve ona "niçin böyle yaptın Yakuti?" diye sızlanmışsa da Yakuti kendisine cevap veremeden ölmüştür.

Torunun öldüğünü haber alan Artuk Bey'in karısı hemen oğlu Hısn-ı Keyfa emiri Sökmen'in yanına gitmiş, vaziyeti ona anlattıktan sonra Sökmen, askerlerini toplayarak Çökürmüş'ten, yeğeni Yakuti'nin öcünü almak maksadiyle Nusaybin'i kuşatmıştır. Sökmen ile savaşa girişmekten çekinen Çökürmüş, ona çok miktarda para gönderdikten başka "kardeşi oğlunun çarpışma sırasında öldürülmüş olduğunu ve öldüreni de bilmediğini söyleyerek kendisinin bu öldürme işinde hiçbir rolü bulunmadığını" bildirmesi üzerine Sökmen, Çökürmüş'ün suçsuz olduğuna kanaat getirmiş ve kuşatmayı bırakarak Nuseybin'den ayrılmıştır. (Bu olaylar hak. bk. İbnü'l-Esir, X., 120, 137; İbnü'l-Ezrak, 161a İkd, III., 219 b; Kitabü'l-İber, V., 211-212).

⁴⁶ İbnü'l-Esir, X., 124; İkd, II., 221b.

⁴⁷ İbnü'l-Esir, X., 137; İkd, III., 225 b.

Sökmen'in Mardin'i aldığı tarih, kaynaklarda bildirilmemişse de Sibt'ta H. 497 (1104) tarihli olaylar arasında ondan "Sahibu Mardin" صاحب ماردین diye bahsetmesi, bize Sökmen'in bu tarihte veya bundan biraz önce Mardin'e hâkim olmuş olduğunu göstermektedir.

⁴⁸ İbnü'l-Esir, X., 137.

le, gene aynı yılda Edes (Urfa) prensi Baudouin, kardeşi Joscelin ile birlikte, bir taraftan Harran'da iç-karışıklıkların vuku bulduğu⁴⁹ ve diğer taraftan da Hısn-ı Keyfa emiri Sökmen'in, yeğeni Yakutî'nin ölümü yüzünden Musul hâkimi Çökürmüş ile aralarının açık olduğu bir sırada, Harran üzerine yürümüş ve burasını kuşatıp sıkıştırmaya başlamıştı. Baudouin, ayrıca Antakya prensi Bohemund ile Tancred'i yardıma çağırmişti. Bohemund ve Tancred, Frank ve Ermenilerden kurulmuş olan büyük bir ordu ile yardıma geldiler. Aralarında kararlaştırılan taktiğe göre, Baudouin ile Joscelin Harran savaşına katılacaklar, Bohemund ve Tancred de bir tepe arkasına gizlenecekler ve çarpışmanın en şiddetli bir anında ansızın çıkıp İslâm ordusunun bozulmasını kolaylaştıracaklardı. Harran'ın, haçlı orduları tarafından kuşatılmış olduğunu haber alan Sökmen ve Çökürmüş, aralarındaki düşmanlığı bir tarafa bırakarak birleşmişler ve haçlı ordularına karşı çarpışmak için süratle harekete geçmişlerdi⁵⁰. Sökmen'in beraberinde 7000 Türk askeri, Çökürmüş'ün ise Türk, Arap ve Kürtlerden müteşekkil 3000 atlı kuvveti vardı. Böylece sayısı 10.000'i bulan Türk ordusu, Hapur nehri yakınında Re'sülayn'da toplandıktan sonra, H. 497 Şaban başlarında (1104 Nisan-Mayıs) Baudouin ve Joscelin'in kuvvetleri ile karşılaştı. Türk askerleri, büyük kuvvetlerin toplanmış olduğu Baudouin ordusunun sol kanadına hücumla geçtiler ve biraz sonra da taktik icabı hemen geri dönüp kaçmağa başladılar. Haçlı kuvvetleri, taktik icabı kaçanları takibe koyuldular. Sağ kanatları ile bağlantıları kesilen bu kuvvetler, Belih çayının öbür yakasına geçtikleri sırada, bu yörede pusuya düşürüldüler. Burada çok şiddetli bir şekilde cereyan eden savaş sonunda, haçlı ordusu ağır bir bozguna uğradı ve karargâhlarının savaş meydanına yakın olması sebebiyle bütün ağırlıkları yağmalandı. Urfalı Mateos'un ifadesinden anlaşıldığına

⁴⁹ Harran bu sıralarda, sultan Berkyaruk'un memlûklerinden Karaca'nın hâkimiyetinde idi. Karaca'ya karşı, kendi yerine vekil bırakmış olduğu Muhammed el-İsfahanî ayaklanmış, idareyi eline aldıktan sonra Çavlı adlı bir Türkmenden başka Karaca'nın bütün taraftarlarını Harran'dan çıkarmış ve Çavlı'yı Sipehsalâr tâyin ederek hâkimiyeti tamamen kendi üzerinde toplamıştır. Fakat bir içki sırasında Çavlı, Muhammed el-İsfahanî'yi öldürmüştü ve idareyi eline almıştır (İbnü'l-Esir, X., 130; İkd, III, 222a; Kitabü'l-İber, V., 33; S. Runciman, II., 40).

⁵⁰ İbnü'l-Esir, X., 130; Mateos, ks. III., 251; İbn Kalanîsî, s. 143; Sıbt, XII., 105b; İkd, III., 223a.

göre, bu çarpışmada Türk atlıları, haçlıları görülmemiş bir şekilde kılıçtan geçirmiş ve savaş meydanı âdeta kanla sulanmış ve cesetlerle dolmuştur. Plân gereğince, bir tepe arkasında saklanmış bulunan Bohemund ve Tancred, savaş durumunu tetkik için gizlenmiş oldukları tepenin arkasından çıktıkları vakit, haçlı ordusunun korkunç bir şekilde bozguna uğramış olduğunu, bütün erzak ve ağırlıklarının Türk ordusu tarafından yağmalanmış bulunduğunu gördükleri zaman, müdahaleye cesaret edemeden geceyi bekleyip, karanlıktan istifade ile kaçıktan başka hiçbir şey yapamamışlardır. Fakat dağ, tepe ve önemli geçit yerlerine gizlenmiş bulunan Türkler, kaçanların önlerini keserek bir kısmını tutsak, bir kısmını da kılıçtan geçirmiştir. Bohemund ve Tancred kaçırmaya muvaffak oldukları kuvvetlerle çabucak Urfa'ya giderek orasını savunmaya giriştiler.⁵¹

Diğer taraftan yenilgiye uğriyarak kaçmakta olan Edes prensi Baudouin ve Joscelin maiyyeti ile birlikte Belih çayını geçerlerken, atları çayın çamurlarına gömülmüş ve hareket edemez bir hale gelmişlerdi. Bu sırada emîr Sökmen'in ordusuna mensup yiğit bir Türk askeri, Baudouin ve Joscelin'i tutsak edip Sökmen'in çadırına götürdü. Haçlı prenslerinin ağırlıkları ile birlikte Sökmen'in çadırına götürüldüklerini gören Çökürmüş'ün askerleri, ona karşı gelmişler "Bu Türkmenlerin yanında bizim kıymetimizin derecesi nedir? Onlar ele geçirdikleri ganimetleri bize vermeden kendi aralarında paylaşıyorlar" diyerek "Sökmen'in çadırına götürülmüş bulunan Baudouin'in kendi taraflarına alınmasını" istediler. Bunun üzerine Çökürmüş, tutsak prensin Sökmen'in çadırından alınıp getirilmesi hususunda emir verdi. Sökmen, düşmanı takiple meşgûl bulunduğu için Baudouin, kolaylıkla Çökürmüş'ün çadırına getirildi. Fakat bir müddet sonra Sökmen dönünce, adamları durumu kendisine bildirdiler ve Çökürmüş'ün askerleri ile çarpışarak tutsak etmiş oldukları haçlı prensini geri almak için atlarına bindiler. Haçlılarla savaş halinde buldukları bir sırada Sökmen onlara "bizim anlaşmazlığımız yüzünden bu savaşta kazanılmış olan İslâm başarısı araya gitmesin, ben Çökürmüş taraftarlarına karşı olan kızgınlığımı, düşmanların biz İslâmlara arkadan gülmesine tercih etmem" diyerek

⁵¹ Yukarıda göst. yerler; Mateos, ks. III., 252 Continuation de Guillaume de Tyr (yayımlayan: M. Guizot), Paris 1824, s. 109; İbnü'l-Adim, II., 148; S. Runciman, II., 42. Kaynakların ifadesine göre Haçlılar bu savaşta 10.000 (Mateos'ta 30.000) kişi kayıp vermişlerdir.

askerlerinin bu hareketlerine mâni olmuştur⁵². Bundan sonra Sökmen, hiç durmaksızın haçlılardan savaşta elde etmiş oldukları silâh ve elbiseler ile askerlerini yeniden techiz edip Frankların sığınmış oldukları Şeyhan (شيجان) kalelerine yürüdü. Franklar, elbise, silâh ve bayraklarıyla kale önlerine kadar gelen Türk askerlerini görünce bunların, kendilerinin çarpışmayı kazanmış olan askerleri zannederek hiç çekinmeden kaleden dışarı çıktılar. Türk atlıları, bunlara yaklaşır yaklaşmaz hepsini kılıçtan geçirerek burayı kolaylıkla ele geçirdiler. Bundan sonra aynı şekilde hareket edilerek bu yörelerde bulunan diğer bütün Frank kaleleri Sökmen tarafından alınmıştır⁵³.

Diğer taraftan Çökürmüş, askerleriyle Harran'a giderek şehri aldıktan sonra Urfa üzerine hareket etmiş ve şehrin civarını yağmaladıktan sonra burasını kuşatmışsa da Belih çayı savaşından sonra çabucak buraya gelip girişilecek herhangi bir hücumu karşı tahkim etmiş bulunan Bohemund'un, şehri sıkıca savunması ve üstelik şehrin kuzey kapısından dışarı çıkarak karşı taarruza geçmesi sonunda Çökürmüş, kuşatmayı bırakıp beraberinde tutsak Urfa kontu Baudouin olduğu halde Musul'a geri dönmüştür⁵⁴.

Belih çayı zaferi, İslâmların haçlılara karşı şimdiye kadar kazandığı en büyük bir başarı olmuş ve bütün Hıristiyan âlemi bu yenilgi üzerine günlerce üzüntü içinde kalmıştı. Guillaume de Tyr'in de belirttiği gibi (s. 110), Belih çayı savaşı Hıristiyan âlemi için, değerli kumandanlarını kaybetmeleri yönünden, çok tehlikeli bir savaş olmuştur. Sürekli surette zayıflıyarak haçlılara karşı koyamayacak bir hale gelmiş bulunan Arap âlemine yapılmakta olan Türk yardımlarına mâni olmak, Türk ve Arap âleminin bağıntısını kesmek ve bu suretle hâkimiyet bölgelerini genişletmek maksadiyle, haçlıların girişmiş oldukları bu önemli Harran hareketi, emîr Sökmen'in iyi bir asker oluşu ve Türklerin kahramanlıkları yüzünden hüsranla sonuçlanmıştır.

Ölümü :

Sökmen, Belih çayı savaşından sonra Hısn-ı Keyfa'ya dönmüştü. Bu zafer sonunda, onun yiğitliği ve kabiliyeti bütün Türk ve İslâm

⁵² İbnü'l-Esir, X., 137; Kitabü'l-iber, V., 33.

⁵³ İbnü'l-Esir, X., 137.

⁵⁴ el-Hurübü's-salibiyye, s. 39; İbnü'l-Esir, X., 137; Kitabü'l-iber, V., 30.

âleminde tanındı. Bunun sonucu olarak H. 498 (1104) yılında haçlı hücumlarına maruz kalmış bulunan Trabulus (Şam Trabulus'u) hâkimi Fahruddevle b. Ammar, haçlılarla çarpışmak üzere Sökmen'i yardıma çağırılmış ve kendisine "istediği kadar para ve asker vereceğini" bildirmiştir⁵⁵. Sökmen, Trabulus hâkiminden aldığı bu haber üzerine, hemen sefer hazırlıklarına başlamıştı. Tam bu sırada ağır hasta bulunan Dımışk hâkimi Tuğ - Tekin'den de bir mektup aldı. Tuğ - Tekin mektubunda "kendisinin çok ağır hasta olup ölmek üzere bulunduğunu ve fakat öldükten sonra Dımışk'ı koruyacak bir kimse bulunmadığını, bu yüzden haçlıların kolaylıkla burasını ele geçirebileceklerini" bildiriyor ve Sökmen'e "kendisi öldükten sonra Dımışk'a hâkim olmasını" vasiyet ediyordu. Tuğ-Tekin'in bu mektubunu alan Sökmen, Trablus hâkiminin teklifini nazarı itibare almayarak İslâm âlemi için korunması daha önemli olan Dımışk'a hareket etti. Diğer taraftan Tuğ-Tekin'in, Dımışk'ı Sökmen'e vasiyet ettiğini, onun da şehri almak için buraya gelmekte olduğunu öğrenen maiyeti erkânı, Sökmen'in gelişinden endişe etmişler ve Tuğ-Tekin'e "Sökmen'e yaptığı bu teklifin hiç yerinde olmadığını" söyleyerek "vaktiyle Dımışk hâkimi Atsız'ın, yardıma çağırıldığı Tutuş tarafından nasıl öldürüldüğünü biliyorsun⁵⁶" diyerek Sökmen'i, Dımışk'a sokmamak için tedbirler düşünmeğe başladılar. Fakat tam bu sırada Sökmen, Dımışk yakınlarında bulunan Karyeteyn yöresine geldiği zaman difteri hastalığına (Havânik-Havânik = خوانیق - خوانق) tutulmuştu. Durumunun ağır olduğunu gören adamları, Hisn-ı Keyfa'ya geri dönülmesini tavsiye etmişlerse de Sökmen bunu reddetmiş ve "bilâkis yoluma devam etmek istiyorum, eğer iyi olursam üzerime düşen görevi yapacağım, Allah, ölümden korku sebebiyle küffar ile savaştan geri döndüğümü görmesin, yok eğer ecelim gelir de ölürsem, Allah yolunda savaşa

⁵⁵ İbnü'l-Esir, X., 136; İbn Kalanisi, 146; İkd, III., 225b; Kitabü'l-iber, V., 36.

⁵⁶ H. 470 yılında (1078) Nasruddevle büyük bir Fatımî ordusu ile Dımışk'ı ikinci defa kuşatmaya başladığı zaman, buranın hâkimi emir Atsız, sultan Melikşah tarafından aynı tarihte Suriye ülkesi kendisine ıktâ edilmiş bulunan Tacüddeve Tutuş'u yardıma çağırılmıştı. Tutuş'un yardıma gelmekte olduğunu haber alan Nasruddevle kuşatmayı bırakmış, Mısır'a geri dönmüştür. Dımışk'a gelen Tutuş, ilk iş olarak kendisini karşılamış bulunan Atsız'ı ve kardeşini öldürmüştür. Daha geniş bilgi için bk. İ. Kafesoğlu, Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu (İstanbul, 1953), s. 37-38.

giderken şehid olarak ölürüm” demiş ve bunun üzerine yola devam edilmiştir. Bir müddet sonra Sökmen’in hastalığı artmış ve nihayet iki gün dili tutulduktan sonra, H. 498 Safer (1104 Ekim) tarihinde Karyeteyn’de ölmüştür. Adamları onu, bir tabuta koyarak Hısn-ı Keyfa’ya getirmişler ve oraya gömmüşlerdir⁵⁷.

Artukluları Hısn-ı Keyfa kolunu kurmakla ilk Artuklu beyliğinin temellerini atmış bulunan emir Sökmen, gerçekten yiğit, dirayetli olduğu kadar da iyilik yapmayı seven dindar bir Türkmen beyi idi. O, babası Artuk Bey gibi savaş tekniğini iyice biliyordu. İslâm ülkelerinde sürekli bir şekilde ilerliyen ve her gün yeni yeni başarılar kazanarak hâkimiyet bölgelerini genişleten haçlılara karşı Belih çayı zaferi gibi büyük bir başarı kazanarak İslâmların, haçlılar karşısındaki devamlı gerileyişini mevzii olarak ilk defa o durdurmuş ve nihayet mâneviyatı bozulmuş islâm âleminde yeni bir savunma enerjisinin doğmasının âmillerinden birisi olmuştur.

Emir Sökmen öldüğü sıralarda Hısn-ı Keyfa ve Mardin’e hâkim bulunuyordu. Ölümünden sonra oğlu İbrahim bu memleketlere hâkim olmuştur.

⁵⁷ İbnü'l-Esir, X., 136; İbn Kalanisi, s. 147; Sıbt, XII., 107a; İkd, III., 225b; Azimî, s. 376 (yanlış olarak H. 496 yazılmıştır); Kitabü'l-iber, V., 36; Ebû'l-Fida, II., 219-220; Mateos, ks. III., 254.